

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ МОРАЛЬНОГО ФОРМУВАННЯ У НАУКОВІЙ ДУМЦІ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури визначено сутність процесу морального виховання дітей шкільного віку, проведено аналіз різноманітних підходів до вирішення цієї проблеми. Результати проведеного аналізу свідчать про необхідність морального виховання дітей шкільного віку, що складає основу загального морального розвитку зростаючої особистості. Наше дослідження підтверджує, що на процес підвищення рівня моральної освіти і моральних основ підростаючого покоління істотно впливає взаємодія сім'ї і школи, сприяючи всебічному розвитку і підготовці молоді до сучасного життя в суспільстві.

Ключові слова: моральне формування, моральні чинники, моральні цінності, моральне виховання.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства набуває актуальності підвищення рівня моральності особистості. Одне з основних завдань виховання особистості є моральне формування дітей шкільного віку. Моральне формування є цілісною системою наукових, філософських, соціально-політичних, моральних поглядів на світ (природу і суспільство).

Мета статті – пошук можливостей підвищення ефективності морального формування дітей шкільного віку в умовах сучасності. **Завданням даної статті** є висвітлення важливості та необхідності підвищення ефективності процесу морального формування дітей шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз наукової літератури свідчить про інтерес науковців до проблеми морального формування підростаючого покоління (Г. Афоніна, В. Білоусова, А. Гусейнов, І. Кон, Л. Столяренко, І. Харламов та інші). Однак питанню морального формування дітей шкільного віку у наукових роботах уваги приділено недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Сполучаючи в собі складну сукупність ціннісних стосунків підростаючої особистості до навколишньої дійсності, науковий світогляд інтегрує всі її властивості й якості, об'єднує їх в єдине ціле, визначає моральну орієнтацію, особисту позицію, тип моральної поведінки і діяльності, що сприяє загальному формуванню дитини.

Дослідженням проблеми морального формування дітей шкільного віку займаються вітчизняні і російські дослідники. Так, І. Кон відзначав моральне формування особистості як "сукупність усіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює певну систему знань, норм, цінностей, що дає йому змогу функціонувати як повноправному члену суспільства" і додавав, що процес морального розвитку людини включає не лише усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані впливи (виховання в широкому змісті цього слова), а й стихійні, спонтанні процеси, які тим чи іншим чином позначаються на її формуванні" [1: 225].

На його думку, в реальному житті особистість не тільки адаптується до навколишнього середовища і засвоює моральні норми та правила, які її пропонує суспільство, але й намагається створити нове, перетворюючи себе і навколишній світ. Така поведінка підростаючої особистості свідчить про її бажання до активної взаємодії з оточуючими людьми, що зумовлює духовно-моральні зміни як в самій особистості, так і в суспільстві [1].

У свою чергу, Л. Столяренко зазначив особливе значення морального формування особистості "в певних соціальних умовах засвоєння людиною морального досвіду, в ході якого вона перетворює цей досвід у власні цінності та орієнтації, вибірково запроваджує в свою систему поведінки ті норми і шаблони поведінки, які прийняті у суспільстві або групі. Норми поведінки, норми моралі, переконання людини визначаються тими нормами, які прийняті в даному суспільстві" [2: 92].

В процесі дослідження проблеми морального формування дітей шкільного віку варто відзначити ефективність положення Г. Афоніної про психолого-педагогічний портрет школяра, від якого суттєво залежить його рівень морального розвитку. На думку дослідниці, моральне формування особистості обумовлене багатьма факторами:

- Розшарування суспільства в умовах ринкової економіки сприяє розвитку у школярів заздрості, прагнення до наживи, знецінення особистих духовних якостей.
- Матеріальні блага, придбані нечесною дорогою, знижують в очах дитяти чесне і добросовісне відношення до праці і сприяють деформації моральних понять (старанності, сумлінності, активності, творчого підходу).
- Підвищення комфортності сім'ї (ізольовані квартири) розриває родинні зв'язки поколінь, втрачаються авторитет і вплив старших у сім'ї.

- Зниження шлюбного віку призводить до частих розлучень, появи неповних сімей. Дітей виховують батьки, які самі не мають життєвого досвіду, заражені речизмом, мають низький рівень духовного розвитку.

- Сім'ї сьогодні не справляються зі своїми функціями: економічною, демографічною, психологічною (створення сприятливого мікроклімату в сім'ї), педагогічною (знання про виховання дітей). Це призводить до зниження ефективності родинного виховання.

- В сучасних дітей, відсутнє бажання до навчання і в більшості з них немає пізнавального інтересу.

- Вільний час, який сприяє розвитку особистості, часто використовується без користі.

- Армія не виконує головної функції – школи дорослішання юнаків. Наслідком конфліктів, що вирішуються з позиції сили, є загибель хлопців, які служать в армії. Відсутність роботи за фахом розвиває в молоді інфантізм, неможливість повноцінного формування моральних якостей особистості (відповідальності, старанності, сумлінності, ініціативності, тощо) [3: 43-45].

Поняття моралі А. Гусейнов і Р. Апресян відзначили як "панування розуму над афектами, як прагнення до вищого блага; як добру волю і безкорисливість мотивів; як здатність жити в людському суспільстві; як людяність і суспільну форму відносин між людьми" [4: 26].

На думку І. Харламова, процес морального формування дітей шкільного віку доцільно поділяти на два блоки: 1) об'єктивний (описово-констатуючий), заснований на морально-гносичній діяльності індивіда, який спрямований на пізнання моралі, зокрема, на утворення моральних знань, що виступають у формі моральних уявлень, понять, суджень; 2) суб'єктивний, заснований на формуванні ставлень особистості до соціальних норм і правил, що виступають у формі таких структурних елементів моральної свідомості, як моральні переконання, погляди, ідеали, світогляд [5].

Досліджуючи проблему морального формування школярів, М. Боришевський відзначив в цьому процесі важливість отримання ними моральних знань (обсяг, оперативність, усвідомленість, міцність) і виділяє три рівні засвоєння моральних знань:

1) властива здатність дітей і підлітків до засвоєння визначеного обсягу знань у формі моральних понять, які ще недостатньо усвідомлені й рідко використовуються в нестандартних ситуаціях;

2) характеризується наявністю в підлітків визначеного обсягу знань і здатності їх оперативно використовувати;

3) засвоєння моральних знань припускає їх готовність усвідомлено і творчо застосовувати знання в різних ситуаціях [6].

У дослідженнях В. Білоусової відзначається, що діти шкільного віку здатні ефективно сприймати моральні знання і норми. Дослідниця свідчить, що сучасні школярі вважають для себе пріоритетними такі цінності: родина і любов, свобода і незалежність, матеріально забезпечене життя, престижна робота й успішна кар'єра, можливість займатися бізнесом, справедливість, можливість реалізувати себе і проявити творчість, гуманні стосунки між людьми, рівноправність, культурно-естетичні цінності, колективізм, модний одяг, влада, практичні уміння, прояв милосердя [7].

Характеризуючи моральне формування особистості Н. Бордовська і А. Реан зазначили, що процеси виховання і навчання невід'ємні одне від одного і спрямовані на людину одночасно, що ускладнює можливість виділити окремі елементи впливу освітніх і виховних дій на розвиток особистості. Проведений нами аналіз наукової і психолого-педагогічної літератури стосовно розуміння та організації процесів навчання і виховання свідчить, що в них є свої особливості. Теорія і методика виховання є розділами загальної педагогіки, які містять принципи і методи, цілі і зміст процесу виховання [8].

Моральне формування як складова виховного процесу спрямоване на зміну психічного стану людини, світогляду і свідомості, знань і способу діяльності особистості, її ціннісних орієнтацій. Моральне формування дитини як складний процес залежить від багатьох факторів (місце проживання, суспільних цінностей, сімейних стосунків, стосунків у школі, мистецтва і засобів масової інформації) [8].

Серед чинників, які мають безпосередній вплив на ефективність морального формування, необхідно виділити дві групи: об'єктивну і суб'єктивну.

Групу об'єктивних чинників складають:

- генетична спадковість і стан здоров'я дитини;
- соціальний і культурний рівень сім'ї;
- обставини біографії членів родини;
- культурні традиції сім'ї;
- професійний і соціальний статус батьків у суспільстві;
- особливості життя в країні.

Групу суб'єктивних чинників складають:

- психічні особливості дитини, світогляд, ціннісні орієнтації, внутрішні потреби і інтереси вчителя і учня;

- система стосунків з навколишніми;
- виховні дії, спрямовані на дитину з боку окремих людей, груп, об'єднань [8].

Результати нашого дослідження свідчать про те, що виховна дія може реалізовуватися різними способами і на різних рівнях сформованості особистості, а також за допомогою самовиховання (управляючи своїм психологічним станом, поведінкою і активністю).

У цьому контексті доречно згадати твердження В. Сухомлинського, який відзначив важливість морального самовиховання особистості у її загальному розвитку: "Якби людину виховував тільки хтось, а сама себе вона не виховувала, то вона не стала б найвищою цінністю серед усіх інших цінностей світу, не піднялася б на той щабель морального розвитку, з якого їй видно не тільки інших людей, а й саму себе. Вихованою можна назвати в повному розумінні тільки ту людину, яка вміє виховувати себе" [9: 412].

Відповідно О. Грива стверджує, що у навчально-виховному процесі формування особистості та стосунків (життєвих змістів, духовних, культурних та моральних цінностей, засвоєння зразків взаємин із навколишніми) важливим елементом виховання є моральне формування, яке вимагає правильних орієнтирів, підтримки і допомоги з боку загального навчального закладу. Процес становлення особистості ґрунтується на стимулюванні в неї прагнення до розвитку і самовиховання, самовизначення і самореалізації, формування соціально значущих рис (доброта, чесність, ввічливість, гідність, тощо). Отриманий особистістю життєвий досвід сприяє ефективності виховання і бажанню виконувати різноманітні суспільні функції у різних напрямках духовної культури, спілкування [10].

Спілкування є невід'ємною частиною людського життя і має значний вплив на моральне формування особистості (різний рівень освіти і ерудиції навколишніх сприяє розумовому і духовно-моральному саморозвитку дитини). Під час спілкування учителя і учня гармонізуються зовнішні умови педагогічного середовища й внутрішній світ дитини, що сприяє порозумінню між ними. Розуміючи важливість спілкування у моральному формуванні майбутньої особистості Г. Ковальов стверджував, що "Діалог створює оптимальний психологічний режим для повноцінних і відкритих стосунків між людьми, за його допомогою запускаються найбільш глибокі й інтимні механізми психічного, які забезпечують можливість здорового розвитку і саморозвитку людини" [11: 20]. Під час діалогу співрозмовник, бачить себе як із власних позицій, так і із позицій іншої людини, що є важливим для педагогічного процесу, оскільки це створює підґрунтя для рефлексії, моральної відповідальності, критичного мислення особистості. Отже, можна стверджувати, що за таких умов відбувається самоаналіз, самокоригування поведінки, діяльності та вчинків дитини, а також сприятиме її самовихованню, розвитку і вдосконаленню. У цьому контексті доречно згадати дослідження А. Калініченко, який зазначив, що "самовиховання – це свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення, вдосконалення або зміну нею своїх якостей... Завдяки самовихованню забезпечується свідоме сприйняття зовнішніх регулюючих факторів, а особистість стає активним суб'єктом свого творення" [12: 1].

Висновки та перспективи подальшого розгляду. Спираючись на отримані результати нашого дослідження, можемо стверджувати, що основами ефективного морального формування дітей шкільного віку є: скоординована взаємодія сім'ї і школи в процесі виховання школярів; особистий моральний приклад учителя; індивідуальні особливості дитини; взаємини школярів з оточуючими у школі, дома і на вулиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Кон И. С. Психология старшеклассника / Игорь Семенович Кон. – М. : Просвещение, 1980. – 207 с.
2. Столяренко Л. Д. Основы психологии личности / Людмила Дмитриевна Столяренко. – Ростов-н/д : Феникс, 1997. – 247 с.
3. Афонина Г. М. Педагогика. Курс лекций и семинарские занятия / Г. М. Афонина ; [под ред. О. А. Абдуллиной]. – [второе издание]. – Ростов н / Д : "Феникс", 2002. – 512 с.
4. Гусейнов А. А., Апресян Р. Г. Этика / А. А. Гусейнов, Р. Г. Апресян. – М. : Гардарики, 1998. – 358 с.
5. Харламов И. Ф. Нравственное воспитание школьников : [пособие для клас. руководителей] / И. Ф. Харламов. – М. : Просвещение, 1983. – 160 с.
6. Психологические особенности самосознания подростка / [под ред. М. Й. Боришевского]. – К. : Вища шк., 1980. – 168 с.
7. Білоусова В. О. Життєві та етичні цінності старшокласників / В. О. Білоусова // Цінності освіти і виховання : [науково-методичний збірник] / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської]. – Київ, 1997. – С. 137–141.
8. Бордовская Н. В. Педагогика. Учебник для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Издательство "Питер", 2000. – 304 с.
9. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [в 5 т.]. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 411–414.
10. Ковалев Г. А. Психологическое воздействие : теория, методология, практика : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора психологических наук : спец. 19.00.01 "Общая психология, психология личности, история психологии" / Г. А. Ковалев. – М. : АПН СССР, 1991. – 51 с.
11. Калініченко А. І. Педагогічні умови організації самовиховання студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / А. І. Калініченко. – Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2002. – 20 с.
12. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм ; [пер. с англ.]. – М. : Республика, 1992. – 430 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kon I. S. Psikhologiya starsheklassnika [Senior Pupil's Psychology] / Igor Semionovich Kon. – M : Prosveshchenie, 1980. – 207 s.
2. Stolyarenko L. D. Osnovy psikhologii lichnosti [Bases of Personality's Psychology] / Lyudmila Dmitrievna Stolyarenko. – Rostov- n/d : Feniks, 1997. – 247 s.
3. Afonina G. M. Pedagogika. Kurs lektsiy i seminariskie zanyatiya [Pedagogics. Course of Lectures and Seminars] / G. M. Afonina ; [pod red. O. A. Abdullinoy]. – [vtoroe izdanie]. – Rostov- n/d : Feniks, 2002. – 512 s.
4. Guseynov A. A. Etika [Ethics] / A. A. Guseynov, R. G. Apresyan. – M. : Gardariki, 1998. – 358 p.
5. Kharlamov I. F. Nравственное воспитание shkol'nikov [Pupils' Moral Education] : [posobie dlya klas. rukovoditeley]. – M. : Prosveshchenie, 1983. – 160 s.
6. Psikhologicheskie osobennosti soznaniya podrostka [Psychological Features of Teenager's Consciousness] / [pod red. M. I. Borishevskogo]. – M. : Vyshcha shk., 1980. – 168 s.
7. Bilousova V. O. Zhittevi i etychni tsinnosti starshoklasnykiv [Senior Pupils' Vital and Aesthetical Values] / V. O. Bilousova // Tsinnosti osvity i vykhovannya [Values of Education and Upbringing] : [naukovo-metodychnyy zbirnyk] / [za zag. red. O. V. Sukhomlyns'koyi]. – Kyiv, 1997. – S. 137–141.
8. Bordovskaya N. V. Pedagogika [Pedagogy] : [uchebnik dlya vuzov] / N. V. Bordovskaya, A. A. Rean. – SPB. : Izdatel'stvo "Piter", 2000. – 304 s.
9. Sukhomlyns'kyy V. O. Bat'kivs'ka pedagogika [Paternal Pedagogics] / V. O. Sukhomlyns'kyy // Vybrani tvory [Selected Works] : [v 5 t.]. – K. : Rad. shkola, 1977. – V. 5. – S. 411–414.
10. Kovaliov G. A. Psikhologicheskoe vozdeystvie : teoriya, metodologiya, praktika [Psychological Influence : Theory, Methodology, Practice] : avtoref. diss. na soiskanie uch. stepeni doktora psikhologicheskikh nauk : spets. 19.00.01 "Obshchya psikhologiya, psikhologiya lichnosti, istoriya psikhologii" / G. A. Kovaliov. – M. : APN SSRCCCP, 1991. – 51 s.
11. Kalinichenko A. I. Pedagogichni umovy organizatsii samovykhovannya studentskoyi molodi [Pedagogical Terms of Students' Self-Education Organization] : avtoref. dys. na здобуття наук. ступеня канд. ped. наук : spets. 13.00.04 "Teoriya ta metodyka profesiynoyi osvity" / A. I. Kalinichenko. – Ternopol's'kyy derzhavnyy pedagogichnyy universytet im. V. Gnatyuka. – Ternopil, 2002. – 20 s.
12. Fromm E. Dusha cheloveka [Man's Soul] / E. Fromm ; [per. s angl.]. – M. : Respublika, 1992. – 430 s.

Матеріал надійшов до редакції 22.01. 2015 р.

Korolenko V. L. Podkhody k opredeleniyu suynnosti moral'nogo formirovaniya v nauchnoy mysl'i ukrayniskikh i russkikh issledovateley.

На основе теоретического анализа психолого-педагогической литературы определена сущность процесса морального воспитания детей школьного возраста, проведен анализ разнообразных подходов к решению этой проблемы. Результаты проведенного анализа свидетельствуют о необходимости морального воспитания детей школьного возраста, которое составляет основу общего морального развития растущей личности. Проведенное нами исследование подтверждает, что на процесс повышения уровня морального образования и моральных основ подрастающего поколения существенно влияет взаимодействие семьи и школы, способствуя всестороннему развитию и подготовке молодежи к современной жизни в обществе.

Ключевые слова: моральное формирование, моральные факторы, моральные ценности, моральное воспитание.

Korolenko V. L. Approaches to the Determination of Moral Essence Formation in the Scientific Thought by Ukrainian and Russian Researchers.

On the basis of the theoretical analysis of the psychological-pedagogical literature the essence of the process of pupils' moral upbringing is determined; the analysis of various approaches to the solution of this problem is done. Results of the performed analysis witness the necessity of pupils' moral upbringing, composing the basis of growing personality's general moral development. The performed research testifies that the interrelation of family and school influences on the process of increasing the level of growing generation's moral education and moral bases, promoting to the all-round development and youth's preparation to the modern life in the society.

Key words: moral formation, moral factors, moral values, moral upbringing.